

İlk Dönem Tasavvuf Klasiklerinde Hz. Ali'nin Hikmetli Sözlerinin Yeri ve Etkisi

Veysel AKKAYA*

GİRİŞ

İslam'da müstesna simalardan biri olan Hz. Ali'nin ilim, amel, maneviyat ve cengâverlik başta olmak üzere birçok sahada yüce mevki dillere destandır. İslâmî ilimlerin hemen her alanında olduğu gibi, tasavvufta da Hz. Ali sûfilerin en çok etkilendikleri ve maneviyat alanında rehber olarak gördükleri büyük bir şahsiyettir. Tarikat silsileleri her ne kadar dört halife bağlansa da çoğunun Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygambere ulaşması, sûfilerin onunla kalbî irtibatlarının ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Hz. Ali'nin kendisi gibi sözleri de tefsir, hadis, fıkıh, kelim, belâğat ve tasavvuf alanında büyük önemi haizdir. Sûfiler mânâ ilimleri, hâller ve makamlar ile ilgili bilgileri sahabe içerisinde en başta Hz. Ali'nin zühdî hayatı ve sözlerinde bulmuşlardır.

Tasavvufta Hz. Ali'nin sözlerine ilk kez dikkat çeken Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), "*Usûlde ve belâda rehberimiz Ali Murtazâ'dır*" diyerek, tasavvuftaki merkezi konumuna işaret etmiştir. Hücvîrî (v. 465/1072), Cüneyd-i Bağdâdî'nin *usûlden* kastının tasavvuf yolu ile ilgili bilgiler yani tasavvuf ilmi olduğu belirtir. *Belâdan* kastı ise muameleler olup, bilgilerin tatbik edilmesidir. Hz. Ali, hakikatlerin usûlünden bahsederken çok hassas noktalara değinerek önemli sözler söylemiştir

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslami Bilimler Bölümü, İstanbul – TÜRKİYE

(Hücvîrî, 1980, s. 274; Hücvîrî, 1982, s. 160). Hücvîrî, tasavvuf yolunda olanların Hz. Ali'yi rehber kabul ettikleri hususları dört başlıkta toplar. Bunlar onun sözlerindeki hakikatler, işaretlerindeki incelikler, dünyandan el etek çekerek zühde sarılmak ve Hakk'ın takdirine güvenerek tevekkül ehli olmaktır (Hücvîrî, 1996, s. 161).

Cüneyd-i Bağdâdî, Hz. Ali'ye ilm-i ledün verildiği kanaatinde. Bu kalbî ilim sayesinde Hz. Ali tasavvuf ile ilgili birçok inceliği öğretecek bilgiye sahiptir. Ancak ona göre savaşlarla uğraşması sebebiyle bu gerçekleşmemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu kanaati Hz. Ali'nin tasavvuf ile ilgili kendisine ulaşan sözleri olsa gerektir. Cüz'ün külle işaret etmesi kabilinden, Hz. Ali'nin tasavvufun tevhid ve mârifet gibi yüksek konuları ile ilgili mevcut hikmetli sözlerinden hareketle, daha çok şeyler söyleyebileceğini düşünmüş olmalıdır. Tasavvuf ilminin kurucularından Serrâc (v. 378/988) Bağdâdî'nin bu yorumunu açıklayarak, Hz. Ali'nin mânâ ilimlerinde sahabilere arasında özel bir yeri olduğu ve hakikat ehli sûfilere mesned teşkil edebilecek çok güzel hususiyetleri bulunduğunu söyler (Serrâc, 2012, s. 446).

Hz. Ali'nin sözleri ile ilgili bir başka tespit Serrâc'a aittir. O Hz. Ali'nin hâller ve ahlâk konularında, sûfilere vedd ehli, işaret sâhibi ve kalb erbabının fiilleriyle ilgili sözlerinin çokluğundan bahsederek konu ile ilgili *el-Lüma'* adlı eserinde örnekler sunar (Serrâc, 2012, s. 149-151). Hücvîrî de Hz. Ali'nin sûfilere yol gösterecek sözlerinin çok olduğu görüşündedir (Hücvîrî, 1980, s. 274; Hücvîrî, 1982, s. 160-161). Bağdâdî, Serrâc ve Hücvîrî'nin Hz. Ali'nin sözleri hakkındaki kanaatleri birlikte düşünüldüğünde, Hz. Ali'nin mutasavvıflara yol gösteren sözleri iki kısımda incelenebilir. Birincisi tasavvuf ilmi ile alakalı tevhid ve mârifet gibi hususlarda, bir başka

deyişle Cüneyd-i Bağdâdî'nin “usûl” olarak nitelediği irfânî hususlardaki sözleri olup, bunlar azdır. İkincisi ise amelî hususlarda olup, bu konulardaki sözleri çoktur.

Hz. Ali'nin sözlerine geçmeden önce, onun sözlerinin hikmetle alakasına da değinmek gerekir. Arap kültüründe yaygın olan hikmet geleneğinde, eski Araplar, hikmet ehli kimselere önem veriyorlar, onlara “muhakkem” (hikmetli, tecrübeli, olgun kimse) diyorlardı (Kutluer, 1998, XVII, s. 503). Hakîmler, şâirler ve kâhinler gibi toplumda etkiliydiler (Kutluer, 1998, XVII, s. 505). Böyle bir toplumda Kur'an'la birçok yönden olduğu gibi hikmetin de en yücesi bahşedilmiştir.

Bazı âlimler sünneti hikmet olarak görmüştür (Çalışkan, 2001, s. 97-98). Âyette de Peygamber Efendimize hikmetin verildiği belirtilmiştir. (Bakara, 2/129) el-Hakîm olan Allah hikmeti (Kur'an'ı), insanların hakîmine (Rasûlüllah) indirmiş, o da söz, fiil ve hâllerinde hikmeti (sünnet) ortaya koymuştur (İnak, 2007, s. 6-8). Hikmetin (Kur'an) indirildiği ve açıkladığı (sünnet) sahabe toplumu dahikmet ehli kimselerdir.

Sahabe içerisinde hikmetten en büyük payı alanlarla ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Bunların başında Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas gelir. Peygamber Efendimiz Abdullah b. Abbas'a hikmet ve te'vili bahşetmesi için, Allah'a dua etmiştir (İbn Mâce, Muğaddime, 11). Hz. Rasûlüllah meşhur olan bir rivayette, Hz. Ali'nin “hikmetin şehrinin/evinin kapısı” olduğunu haber vermiştir. Meşhur bir hadiste Peygamber Efendimiz şöyle buyurur: “*Ben hikmetin eviyim, Ali de kapısıdır.*” (Tirmizî, Sünen, V, s. 637, nr. 3723). Bu hadis başka rivayetlerle de şu şekillerde gelir: “*Ben hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır.*” (el-Kuraşî, 1980, I, s. 200). “*Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.*”

(Hakim, Müstedrek, III, s. 137, nr. 4638).¹⁴ Bu hadis “hikmetin ilim, nübüvvet ve sünnet kavramlarıyla bağlantısını vurgulaması yanında nebevî hikmeti kavrama hususunda Hz. Ali'nin şahsiyetini örnek olarak gösterir” (Kutluer, 1998, XVII, s. 505). Konu ile ilgili olarak Muâviye b. Ebî Süfyan'ın, Hz. Ali'yi anlatmasını istediği Dırâr b. Damrâ, onun vasıflarını sayarken “...Her yönünden ilim fışkırın, her yönüyle hikmet konuşan...” biri olduğunu söylemiştir (İsfehanî, 1992, I, s. 84).

Hz. Ali'nin hikmetli sözleri üzerinetarih boyunca Sünnî ve Şii'ler tarafından farklı derleme ve şerh çalışmaları yapılmıştır. Sünnî çevrede ünlü Arap edebiyatçılarından el-Câhız el-Kinânî'nin (v. 255/869) Hz. Ali'nin kelimelerinden seçtiği yüz sözmeşhurdur. (el-Câhız, *Kitâbu'l-Kelimâti'l-Mieti li İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, 2009) Bu derleme Reşîdüddîn Vatvat (v. 573/1177) tarafından Farsça'ya tercüme ve şerh edilmiştir (Örs, 2012, XXXII, s. 574). Şii çevrede meşhur olan eser ise Şerîf er-Radî (v. 406/1015) tarafından derlenen *Nehcü'l-Belâğa*'dır (Durmuş, 2006, XXXII, s. 538-540). Ehl-i sünnet ülemâsı ve sûfiler tarafından rağbet görek üzerine şerhler yazılan eser, el-Câhız'ın derlemesi olmuştur (Ceyhan, 2013, VI, s. 13).

Bizim çalışmamız ise ilk dönem tasavvuf klasiklerinde Hz. Ali'nin sözlerine sûfilerin yaklaşımını değerlendirmekle sınırlıdır. Yine Hz. Ali'nin sözleri içerisinde hangilerinin sûfilere

14 Şevkânî, bu hadisleri birlikte değerlendirerek, hadis âlimlerinden merfû isnadla geldiğini belirtenler olduğu gibi, mevzû diyenlerin de olduğunu söyler. Meselâ Hakim sahih olduğunu söylerken, Zehebî, İbnü'l-Cevzî gibi âlimler mevzu demektirler. Zehebî bu hususta hadis otoritelerinden İbn Hacer el-Askalânî'nin tesbitine başvurur. Askalânî bütün görüşleri değerlendirerek her iki tarafa da katılmadığını belirtir. Ona göre doğru olan görüş, birçok yolla bize ulaştığı için hadisin “hasen” mertebesinde olduğudur (Şevkânî, 1995, c. I, s. 348-349, nr. 51-52). Suyûtî'de hadisin “hasen” olduğunu söyler (İbnü'l-Mülakkın, 1990, c. III, s. 1407). Hadiste otorite şahsiyetlerden biri olan Askalânî ve Suyûtî hadisin hasen olduğu sonucuna ulaşmakla birlikte, tasavvuf erbabının bu hadisi muhaddislerle rağmen sahih olduğunu kabul ettikleri iddiası, yeterince gerçeği yansıtmamaktadır (Kandemir, 1989, c. II, s. 376).

Yolgösterdiğini tespit ederek, tasavvufa nasıl bir katkı sağladığını belirtmeye gayret edeceğiz.

A. er-Riâye li Hukûkillah

Tasavvuf sahasında yazılan ilk eser *er-Riâye*'de, Haris el-Muhasibi (v. 243/ 857) Hz. Ali'den birkaç nakilde bulunmuştur. Muhâsibî ölümüne hazırlık ve emeli kısaltma konusunu anlatırken Hz. Ali'nin ölüm ile ilgili şu sözüne yer verir: **“Ölümü (bir gün kendisine de geleceğinin bilincine varıp) gözetler hâle gelen kimse, hayırlı işler yapma peşinde koşar.”** Muhâsibî bu sözde geçen, kişinin ölümü gözetler bir başka deyişle murâkabe eder hâle gelmesini, ölüm ile ilgili tefekkürüne bağlar. Ömür içerisinde ölümün belli vakti olmadığı için herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın bir anda gelir. Muhâsibî, burada ölümün-nasıl tefekkür edileceğini anlatır. Öncelikle kişinin kalbini her şeyden boşaltarak ölümü düşünmesini ister. Bu tefekkür sayesinde kişiölümü tanıyarakuzayan emeli kısalacak ve kalbi ölümden korkar hâle gelecektir. Yapılan ölüm tefekkürü kişide ölüm murakabesi oluşturacaktır. Bu duruma gelen kimse ölümüne hazırlık yapacak, hayırlı ameller işlemeye öncelik verecektir (el-Muhâsibî, 1970, s. 136-137).

Uzun emel ve hevâ sahibi olmanın kötülüğü ile ilgili de Muhâsibî, Hz. Ali'nin şu sözünü nakleder: **“İnsanı helak eden iki şey vardır. Bunlar hevâ ve uzun emeldir. Hevâ kişiyi Hak'tan engeller. Uzun emel ise âhireti unutturur.”** Muhâsibî, Hz. Ali için “Allah ona rahmet etsin ne kadar doğru söyledi” diye hayranlığını dile getirerek, bu sözü bir misal verir. “Senin yanında olmayan iki kişi bulunmaktadır. Bunlardan biri hızlı bir şekilde sana doğru gelmektedir. Onun gündüz, gece veya yarın sana ulaşacağını biliyorsun. Diğerinin ise bir ay veya bilmediğin bir zaman sonra geleceğini biliyorsun.” Muhâsibî bu durumda olan kimsenin hızlı bir şekilde kendisinegelen için hazırlık

yapacağını, o kişiye göre bir konum alacağını örneklerle izah eder (el-Muhâsibî, 1970, s. 137).

Muhâsibî'nin Hz. Ali'den naklettiği ikinci söz, Allah'ın kulununhâlini gizlemeyi uzatması ve ona mühlet vermesi hususunda aldanma konusu ile ilgilidir. Hz. Ali'yi (a.s.) insanlar övdükleri zaman veya başkalarının onun hakkındaki takdîr-kâr sözlerine karşılık o şöyle duâ ederdi: **Allah'ım! Sen beni biliyorsun, onlar ise bilmiyorlar, onların söyledikleri (övgü dolu sözlerden) dolayı beni hesaba çekme** (el-Muhâsibî, 1970, s. 473). Muhâsibî, bu sözü açıklayarak insanların hüsn-i zanları karşısındaki nefsinin durumunu bildiği için hayale kapılmamasını, kendini onların sözlerine istinaden iyi kabul ederek, aldanmamasını öğütlemektedir. Çünkü Allah onun hâlini gizlemese ve insanlar Allah'ın onun hakkında bildiklerini bilselerdi elbetteki onu övmeyeceklerdi (el-Muhâsibî, 1970, s. 473).

Muhâsibî, haset bahsinde de haram olmayan hasedi (iyilikte) rekabet etmek şeklindetarif ederek bu hususta birkaç âyeti (Mutaffifin, 83/26; Hadid, 57/21; Âl-i İmrân, 133) hatırlatır. Sonra Hz. Ali'nin şu sözüne yer verir: **"İnsanlar Rablerine ibadetlerinden dolayı yarış hâlinde olurlar."** Yani birbirleri ile rekabet eder ve müsabaka yaparlar. Muhâsibî bu sözü izah ederken, iki kölenin efendisi karşısındaki durumunu örnek verir. Onlar efendilerine kendilerini beğendirmek için yarış hâlinde idirler. Biri diğerinden önce hata işlemiş olmak istemez. Efendisinin kendisine olan sevgisinin, diğerine olan sevgisinden az olmasını kabul etmez. Efendisi katındaki makamının diğerinden daha güzel olmasını ister. Bunun için de diğer köle ile yarış hâlinde idir. Bu şekilde yaparak diğerinden daha iyi bir mevkide olmayı başarır (el-Muhâsibî, 1970, s. 475-476). Bu örneğe göre kul Allah'a karşı vazifelerinde başkalarından önde olmak için bir yarış hâlinde olmalıdır. Çünkü Allah ölümü ve

hayatı, kullarından ameli hangilerinin en güzel yaptıklarını imtihan için yaratmıştır (Mülk, 67/2).

B. Hatmü'l-Evliyâ

Hakîm Tirmizî (v. 320/932) velâyet ile ilgili yazdığı meşhur kitabı *Hatmü'l-Evliyâ*'da Hz. Ali'ye Zülkarneyn sorulunca şu cevabı verdiğini söyler: **“O Allah'tan nasihat (hikmet) isteyen ve bunun neticesi Allah'ın kendisine nasihat (güzel söz, hikmet) ikram ettiği bir kuldur.”** (et-Tirmizî, tsz., s. 354). Tirmizî bu sözün ardından Hz. Lokman'a hikmet verilmesini de (Lokman, 31/12) aynı şekilde Zülkarneyn'e gelen ilham gibi değerlendirir (et-Tirmizî, tsz., s. 354). Tirmizî, kitabında Hz. Ali'ye sorulan sorunun muhtevası hakkında bilgi vermemiştir. Kaynaklardaise bu hadise şöyledir: Hz. Ali minberde iken cemaate kendisine daha önce sorulmamış bir soru sormalarını ister, İbnü'l-Kevvâ adında biri kalkarak bazı sorular sorar. O sorulardan biri de Zülkarneyn'in melek mi nebî mi olduğudur. Hz. Ali onun nebî veya melek olmadığını ancak sâlih bir kul olduğunu, Allah'ı seven Allah'ın da onu sevdiği ve Allah'tan nasihat isteyen, Allah'ın da kendisine nasihat ettiği bir kul olduğunu söyler. Onun vefatı hakkında da bilgi verdikten sonra, onun benzeri kulların ümmet içinde varlığından bahseder (el-Binkesî, 1410, II, s. 96; el-Ezdî, 1415, V, s. 121-122).

Tirmizî Hz. Ali'nin bu sözünü rasûl, nebî ve muhaddesten bahsederken, muhaddes olan velilere örnek olarak vermiştir. Muhaddes olarak nitelendirdiği veliler de rasûl ve nebî gibi Allah'tan ilham alan kimselerdir. Ancak velilerin ilhamı ile rasûl ve nebîlerin vahyi arasında farklar vardır. Gönderiliş bakımından ise her üçünü de Allah göndermiştir. Allah onları gönderirken rasûlden risâleti, nebîden nübüvveti, muhaddesten

de velâyeti husûsunda misak almıştır. Velîler de rasûl ve nebîler gibi insanları Allah'a davet ederler (et-Tirmizî, tsz., s. 354).

Tirmizî ikinci olarak Hz. Ali'nin bir duâsına yer verir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) duâsında şöyle demiştir: **“Allah'ım! yeryüzünün hüccetle (delil) kâim olan kimseden boş bırakma ki, Allah'ın hüccetleri ve beyanları iptal olmasın.”** Tirmizî, Hz. Ali'nin işâret ettiği gibi dünyada ümmet içerisinde hüccetle kâim olan kimselerin daima olacağını ve boş kalmayacağını belirtir (et-Tirmizî, tsz., s. 360-361). Kitabında bu duâyı bir başka yerde yine alır ve devamında Hz. Ali'nin onları şöyle tasvir ettiğini nakleder: **“Onlar azdırlar, Allah katında değerleri çok büyüktür, kalpleri en yüksek mahalle bağlıdır, onlar Allah'ın kulları ve beldelerine halîfedirler, Allah'ı görmeye karşı çok şevklidirler.”** Tirmizî, Hz. Ali'nin **“hüccet/delil ile kâim olan kimseler”** ibaresini velî ve siddîkler olarak açıklamaktadır. Onlar Allah'a basiretle davet ettikleri için, halkın kurtarıcıları ve güven sebebi kimselerdir. Velîler ihtiyaç vakitlerinde ortaya çıkarlar. Tirmizî sıkıntılıların iyice arttığı zamanlarda velîlerin zuhur etmesini, Allah'ın peygamberini zor zamanlarda göndermesi ile ilişkilendirir (et-Tirmizî, tsz., s. 430).

C. el-Lüm'a

Serrâc (v. 378/988), meşhur eseri el-Lüm'a'da sahabîleri zühd yönleriyle inceleyerek zâhid sahabîlerin sıralamasını, ehl-i sünnetin anlayışına uygun bir şekilde dört halife ile başlatır (Serrâc, 2012, s. 140). Dört halifenin zühd anlayışını zühdün dört boyutu olarak tesbit eder (Serrâc, 2012, s. 151). Sahabîlerin zühdî hayatından sûfilere mesned teşkil edecek kısımlarına dikkat çekerek, zühd döneminin aslında tasavvufun doğuş dönemi olduğunu ortaya koymaya çalışır (Serrâc, 2012, s. 140-160). Bu manada Hz. Ali'nin sahabe içerisinde

tasavvuf açısından özel bir yeri olduğunu, sûfîlerin ondan istifade edecekleri çok sözleri ve hâlleri bulunduğunu söyler. Kitabında Hz. Ali'nin sözlerinden az bir kısmına yer vermesinin sebebini uzatmamak olarak açıklar.

Serrâc, Hz. Ali'den tasavvufun ana gayesi olan mârifetullah ile ilgili şu meşhur sözü nakleder: “Hz. Ali'ye: “Rabbi'ni ne ile tanıdın?” diye sorulmuştur. O da şöyle cevap vermiştir: “*Bana kendisini tanıttığı şekilde hiçbir surete benzemeyen, duyularla idrâk olunamayan, insanlara uzaklık ve yakınlık konusunda bir kıyas söz konusu olmayan bir şekilde tanıdım. O her şeyin üstündedir. Onun önünde bir şey olduğu söylenemez. Eşyaya dâhildir ama bir şey gibi, ya da bir şeyden veya bir şeyin içinde ya da bir şeyle değil. Böyle olan ve bundan başka türlü olmayan Allah'ı tesbih ederim.*” (Serrâc, 2012, s. 149). Burada Hz. Ali mârifetin vehbî oluşunu dile getirdikten sonra, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği mârifet hususunda bazı bilgiler vermiştir. Bir tarife göre mârifet, kulun ilâhî kudretin tasarruflarının ne şekilde cerayan ettiği ile ilgili sırları Hakk'ın tarifi ve talimi ile alma hâlidir. Mârifet yolculuğu Allah'ın isim ve sıfatlarını ile tanımakla başlar (Kuşeyrî, 1981, s. 398).

Serrâc, ilâhî kudretin tasarruflarının nasıl olduğunu yine Hz. Ali'nin bir sözü ile açıklar: “*Allah eşyayı kendisiyle beraber bulunan bir şeyden, kendisine tâbî olan bir şeyden, ya da kendisine benzeyen bir şeyden yaratmamıştır. Her sanatkâr sanatı bir şeyden yapar, her âlim cehaletinin ardından öğrenerek âlim olur. Allah âlimdir ama daha önce câhil değildi.*” (Serrâc, 2012, s. 149). Hz. Ali'nin bu sözü Allah'ın mutlak varlığının yanında bir varlıktan söz edilemeyeceği, varlığın hakikatinin Allah'a âit olduğu ve Allah'ın ilminin varlığa bağlı olmayıp varlığın Allah'ın ilmiyle zuhur ettiği şeklinde yorumlanabilir. Hz. Ali'nin varlık hakkındaki görüşü daha sonra İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) sistemleştireceği vahdet-i vücûd yani

varlığın birliği anlayışını hatırlatmaktadır (İbnü'l-Arabî'nin varlık görüşü için bkz., Kam, 1994; Kılıç, 2018, vd.).

Serrâc Hz. Ali'nin îman ile ilgili aşağıdaki sözlerini îmanda kemâle ermek için kalbî eğitime önem veren tasavvuf ile alakalı bulur: *“İman kalpte beyaz ışıktır. İman arttıkça kalbin beyazlığı artar. İman kemâle erince kalp bembeyaz olur. Nifak ise kalpte siyah bir ışıktır. Nifak arttıkça kalbin siyahlığı artar. Nifak kemâle erince kalp kapkara olur.”* (Serrâc, 2012, s. 150).

İman nedir sorusuna da Hz. Ali şöyle cevap vermiştir: *“İman dört temel üstündedir. Sabır, yakîn, adâlet ve cihad.”* Sonra sabrı on makam üzere, ardından yakîn, adâlet ve cihâdı da aynı şekilde onar makam üzere anlatmıştır. Serrâc bu rivâyeti almakla birlikte Hz. Ali'ye âdiyeti hususunda emin olmadığı için, doğru isehâller ve makamlar üzerinde söz söyleyenlerin ilkinin Hz. Ali olduğunu belirtir (Serrâc, 2012, s. 150). Ancak Serrâc'ın rivâyetini destekleyen önemli kaynaklar bulunmaktadır. Hz. Ali'nin iman ile ilgili tasnifi Beyhaki'nin (v. 458) meşhur eseri *Şuabu'l-Îmân*'da yer almaktadır (el-Beyhaki, 2003, I, s. 145, nr. 38). Ayrıca Beyhaki'den önce yaşamış ünlü muhaddis Lâlekâî (v. 418) de *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* adlı eserinde Hz. Ali'nin imanın dört temelinin her birini dört makam olarak tasnifinin detayları bulunmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Ali şöyle demiştir:

“Sabır dört kısımdır: Şevk, sakınmak, zühd (yüz çevirmek), gözetlemek. Cennete şevk duyan nefsin isteklerinden (şehvet)vaz geçer. Cehennemden sakınan haramlardan (helallere) döner. Dünyadan yüz çevirene (zühd) musibetler hafif gelir. Ölümü gözetleyen ise hayırlara koşar.

Yakîn de dört kısımdır: Anlayışta basîret üzere olmak. Hikmeti iyi anlamak, ibret almak, öncekilerin yolunu takip etmek. Anlayışta basîretli olan, hikmeti güzel yorumlar. Hikmeti anlayan ibret alır. İbret alan da önceki sâlihlerle yaşamış gibi olur.”

Adâlet dört kısımdır: Anlayışta işin özüne vakıf olmak, ilme dalmak, hükümde iyi olmak (hükümün kurallarını bilmek¹⁵) vehilimde genişliktir. Anlayışı iyi olangüzel ilim elde eder. İlmi elde eden hükümün yöntemlerini tanır. Hilim sahibi olanın da- insanlar nezdinde makamı yüksek olur.¹⁶ (Hükümde iyi olan işinde ifrata düşmez ve insanlar arasında rahat bir hayat sürer) (el-Hindî, 1981, I, s. 285, nr. 1388).

Cihad da dört kısımdır: İyilikleri emretmek, kötülüklerden sakındırmak, olması gereken yerlerde sıdk üzere olmak, fâsıklara buğzemek. İyilikleri emreden mü'minin sırtını sağlamlaştırır. Kötülüklerden sakındıran münafığın burnunu sürter. Olması gereken yerlerde doğruluk üzere olan üzerine düşeni yapmış olur. Fâsıklara buğzeden Allah için onlara gazaplanır. Kim Allah için gazaplanırsa Allah da onun için gazaplanır. (el-Lâlekâî, 2003, IV, s. 924, nr. 1570).

Cihad ile ilgili kısım Serrâc'dan önce yaşamış olan erken dönem muhaddis ve fakihlerinden İbn Ebî Dünyâ'nın (v. 281/894) kitabında da geçmektedir (İbn Ebî Dünyâ, 1997, s. 60, nr. 18). Yine İbn Ebî Dünyâ'dan önce yaşayan Muhâsibî (v. 243/ 857) ise Hz. Ali'nin sözünden “Ölümü gözetleyen ise hayırlara koşar.” kısmını rivâyet ederek açıklamıştır. (el-Muhâsibî, 1970, s. 136-137). Bu kaynaklardan anlaşılanhâller ve makamlar hakkındaki bu söz Hz. Ali'ye ait olabileceği gibi, tasavvufun doğuşu olan zühhd dönemine âittir. Erken dönemde hâller ve makamlar hakkında ilk söz olması büyük öneme sahiptir.

Serrâc Hz. Ali'ninkalbî ilim olan ledünnî ilme vâkıf olduğunu onun şu sözleriyle açıklar. Hz. Ali kalbini göstererek şöyle demiştir: “İşte ilim burada, keşke onu taşıyabilecek kimseleri bulabilsem.”Serrâc Hz. Ali'nin bu sözünü sahabe arasında tevhid

15 (el-Hindî, 1981, I, 285, nr. 1388)

16 (el-Cürcânî, 2001, I, 105, nr. 402.) Adalet ile ilgili kısım el-Lâlekâî'de kısmen eksik olduğu için Cürcânî'den almayı tercih ettik.

ve mârifet konusunu anlatma ve açıklama hususunda özel bir yeri olduğu şeklinde anlar. Hz. Ali'nin kemâlini “beyân” sahibi oluşuna bağlar. Sahabiler bir müşkil ile karşılaştınca Hz. Ali'ye sorarlar, o da müşkilleri çözerek beyan ederdi. Serrâc'a göre bu şerefin, üstünlüğün kemâlidir. Çünkü kul şerefin kemâline “beyân” ile ulaşabilir. Serrâc'ın beyândan kastı akıl ve ilimden öte bir şeydir. Hz. Ali akıl, ilim ve beyân verilmiş bir kâmil idi. Bu üçü birleşmedikçe kemâl olmaz. Ona göre bilmek akıllı olmak anlamına gelmediği gibi, beyân sahibi olmak da ilim sahibi olmak anlamına gelmez. Serrâc'ın burada belirtmek istediği “beyân” bilinen manaları yanında asıl kalbe doğan manalardır (Serrâc, 2012, s. 150). Bu hususta “*Ona beyânı öğretti*” (Rahmân, 55/3) âyetinde “beyân”ın ilhâmî oluşuna dikkat çekilmiştir (Bkz. Bursevî, tsz. c. IX, s. 289). Hz. Ali'nin ilim ile ilgili kalbine işâret etmesi, kendisine ilham edilen ledünnî ilme sahip olduğunu gösterir. Bu sözünden aynı zamanda yüksek ve sırrî olan bu ilmi herkesin kavrayamayacağından ehlerinden başkasına öğretilmemesi gerektiği de anlaşılmaktadır.

Serrâc kitabında Hz. Ali'nin tasavvufun muâmeleler kısmına giren bazı sözlerine de yer vermektedir. Hz. Ali'nin aşağıdaki sözleri tasavvuf yolunda olan sâlikin, kâmil insanın vazgeçilmez vasıfları olmalıdır. Hz. Ali'ye: “Diğer insanların ayıplarından en selâmette olan kimdir?” diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: “*Aklını emir, sakınmasını vezir, öğüdü dizgin, sabrı komutan, takvaya sarılmayı azık, Allah Teâlâ korkusunu arkadaşı, ölümü hatırlamayı veyok oluşu yakını yapandır.*” (Serrâc, 2016, s. 186-187).

Serrâc ayrıca Hz. Ali'nin dostlukta ölçü ile ilgili şu meşhur tavsiyesini de tasavvufla alâkalı görür. Çünkü mânevî yolculukta dostluk büyük önem arzeder. Hz. Ali şöyle der: “Dostunu bir dereceye kadar sev, bir gün düşmanın olabilir. Düşmanına

bir dereceye kadar buğz et, bir gün dostun olabilir.” (Serrâc, 2016, s. 140).

Hız. Ali paraların saklandığı hazinenin önünde durup şöyle demiştir: “*Ey sarı ve beyaz (altın ve gümüş) dünyalıklar, gidin benden başkasını kandırın.*” Hız. Ali’nin mala karşı bu ve benzeri tavırlarını Serrâc bir zühd çeşidi olarak yorumlamıştır. Hız. Ali dünyâ malını talep etmeyen ve istemeden gelen dünyâlığı reddedip ondan kaçanların zâhidlerin önderidir (Serrâc, 2012, s. 150).

Serrâc’a göre Hız. Ali’nin sûfilere yol gösterecek bir diğer sözü namazda huşû ile ilgidir. Hız. Ali namaz vakti geldiğinde titrer, rengi değişir: “Sana ne oluyor, ey mü’minlerin Emîri? diye sorulunca şöyle derdi: Allah emaneti göklere, yere ve dağlara teklif etti, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. (Bkz. Ahzab, 33/72) Yüklendiğim bu emaneti en güzel şekilde edâ edip edemeyeceğimi bilemiyorum” (Serrâc, 2016, s. 188).

Âyette geçen emanetin Allah’a kulluk vazifeleri, insanlar arasında emanet gibi bütün emanet çeşitlerini içine aldığı söylenmiştir (Ali Toksarı, 1995, XI, s. 81-83). Hız. Ali’nin namaz hassasiyeti namaz vazifesinin de büyük bir emanet olduğunu gösterir. Hız. Ali ibâdetlerin başı namazı ihsan ölçüsünde kılıp kılamayacağı endişesiyle, namaz vakti gelince hâli değişmiş ve huşûnun bir kısım işaretleri kendisinde görülmüştür.

Serrâc’ın Hız. Ali’nin kelimından seçtiği bir diğer söz nefisle alakalıdır. Hız. Ali nefis için şöyle demiştir: “*Ben ve nefsim ancak koyun çobanı gibiyiz. Her ne zaman onu bir tarafa ilhak etsem, o bir başka tarafa yayılmaktadır*” (Serrâc, 2016, s. 188). Tasavvuf bir manada nefsin tezkiyesidir. Tarikatların eğitimi de nefsin kemâle erdirilmesi eğitimidir. Hız. Ali bu sözünde nefsin daima kontrol altında tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Tasavvufta nefis; köpek, kurnaz tilki, pisboğaz

domuz, iğrenç fare, korkunç yılan ve ejderha gibi hayvanlara benzetilmiştir (Uludağ, 2006, XXXII, s. 528). Hz. Ali ise burada kendi nefisini koyuna benzetmiştir. Nefisler buldukları hâle göre özellikler taşıyacakları için, o sıfatları taşıyan hayvanlara benzetilmektedir. Nefislerin terbiyeleri sıfatlarına göre değişeceğinden, tasavvufta nefis terbiyesi kişiye özeldir.

Serrâc tasavvuf erbabının Hz. Ali'den naklettiği iyiliklerle ilgili son sözü sûfinin hayat tarzını ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin bu sözü yukarıda anlattığımız iman ile ilgili tasniflerine benzemektedir. Hz. Ali şöyle demiştir: *“İyiliklerintamamı dört şeyde toplanmıştır: Susmak, konuşmak, nazar ve hareket. İçerisinde Allah Teâlâ'nın zikri bulunmayan her söz boşdur. İçerisinde fikir/tefekkür bulunmayan her susma kendini aldatmadır. İçerisinde ibret bulunmayan her bakış gaflettir. İçerisinde Allah'a kulluk bulunmayan her hareket ise fetret/boşa geçmiştir. Konuşmasını zikir, susmasını tefekkür, bakışını ibret, hareketini kulluk yapan ve insanların dili ve elinden emniyette olduğu kula Allah rahmetini ikram eylesin.”* (Serrâc, 2016, s. 189).

D. et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf

Kelâbâzî, (v. 380/990) eserinde büyük sûfilerden bahsederken sûfilerin ilmi, vecdi, makamları, hâlleri ve fiilleri hususunda sahabeyi kaynak gösterir. Sahabeden sonra sûfi büyükleri Hz. Ali ve evlâdı ile başlatır (el-Kelâbâzî, 1993, s. 10-11). Kelâbâzî zühd konusunda Hz. Ali'nin şu sözüne yer verir. Hz. Ali'ye “Zühd nasıl olur?” diye sorulunca şöyle demiştir: *“Zühd dünyâyı mü'min mi veya kâfir mi yedi buna önem vermemekle olur”* (el-Kelâbâzî, 1993, s. 109). Kelâbâzî Hz. Ali'nin bu sözüne Cüneyd-i Bağdâdî'nin“eli maldan, kalbi mala sahip olmak isteginden boşaltmak” şeklindeki zühd tarifinden sonra yer vermektedir. Bu zühd anlayışı Serrâc'ın Hz. Ali'nin zühdü ile

ilgili ‘dünya malını talep etmeyen ve istemeden gelen dünyalığı reddedip ondan kaçan’ şeklindeki tespitini (Serrâc, 2012, s. 139) hatırlatmaktadır.

Kelâbâzî mârifetin hakikati babında da Hz. Ali’ye mârifet ile ilgili bir soru üzerine verdiği cevabı nakleder: “*Mârifet, kalbinde ne tasavvur ettiysen Hakk onun hilâfıdır, Hayret doğrusu! Hakk’ın kimseden bir hazzı yoktur. Ondan da kimsenin bir hazzı yoktur. O kimse ademde/yokluk gidip gelen bir varlıktır. Ondan söz etmek hayale sığdırılmaz. Çünkü yaratılan sonradan gelmiştir. Sonradan olan da öncekini kuşatamaz.*” Kelâbâzî Hz. Ali’nin burada kullandığı “*O kimse yoklukta/adem gidip gelen bir varlıktır*” ifadesinden hâl sahibi olan kimsenin kastedildiğini belirtir. Hz. Ali sanki şöyle söylemektedir: “*O hakikati ve şahsı ile mevcuttur ancak sanki sıfat ve nitelik olarak mevcut değildir*” (el-Kelâbâzî, 1993, s. 151).

E. Kûtu’l-Kulûb

Ebû Tâlib el-Mekkî’nin (v. 386/996) kitabında Hz. Ali’den naklettiği ilk söz kalpler ile ilgilidir. Hz. Ali kalpler için şöyle demiştir: “*Yeryüzünde Allah kaplar yaratmıştır. Onlar kalpler olup, Allah’a en sevimli olanları, en yufka yürekli, en saf ve en kuvvetlileridir. Sonra bunları şöyle açıklamıştır. Bunlar dinde en kuvvetli, yakinde en saf ve din kardeşlerine karşı en yufka yürekli olan kalplerdir*” (el-Mekkî, 2005, c. I, s. 206; 2003, c. I, s. 472). el-Mekkî, Hz. Ali’nin bu sözünü kapların kullanış amaçlarıyla açıklar. İnce, temiz ve kaliteli kaplar nasıl ki sultanlar gibi şerefli insanlara layıkça, yufka, saf ve kuvvetli kalpler de Allah’a layıktır. Kalpleri bu vasıfların tersi olanlar seviyesiz insanlara layık olduğu gibi, kötü kalpler de Allah’a layık olamaz. el-Mekkî ayrıca terazi örneğini verir. Teraziler tartılacak şeye göre değişir. Nasıl kıaltın ipek gibi değerli şeyler

hassas terazilerle tartılıyorsa, gönlün de Allah'a karşı hassas olması gerekir. Zahirdeki hükümlerin batında da karşılığı bulunmaktadır (el-Mekkî, 2003, I, s. 472).

Ebû Tâlib el-Mekkî, Hz. Ali'nin tasavvuf konularından ilhâm ile ilgili şu sözünü aktarır: *“Allah Teâlâ'nın kitabından başka Rasûlüllah'ın bize sır olarak verdiği bir şey yoktur. Sadece Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği kitabı hakkındaki “fehim” vardır.*” (Tirmîzî, Diyât, 16). el-Mekkî, bu sözle ilgili olarak *“Allah hikmeti dilediğine verir”* (Bakara, 269) âyetini hatırlatarak, bu fehmin ilâhî bir ikram olduğuna dikkat çeker. *“Onu Süleyman'a öğrettik”* (Enbiyâ, 21/79) âyetinde de babasıyla ortak olduğu ilim ve hikmetin üstünde bir fehmin ona has kılındığını söyler (el-Mekkî, 2005, I, s. 207). Hz. Süleyman bu fehim sebebiyle babasının fetvasına ekleme yapmıştır. el-Mekkî'nin bu izahlarından Hz. Ali'nin Kur'ân'ı anlama hususunda kişiye bahşedilen anlayışın Hakk katından ilham olunduğudur.

el-Mekkî'nin Hz. Ali'den naklettiği bir söz de yakîn hakkındadır. Hz. Ali şöyle demiştir: *“Yakîn dört şubedir: Anlayışta basiret üzere olmak. Hikmeti iyi anlamak. İbret almak. Öncekilerin yolunu takip etmek. Anlayışta basiretli olan, hikmeti güzel yorumlar. Hikmeti anlayan ibret alır. İbret alan da önceki sâlihler uyar.”* el-Mekkî, Hz. Ali'nin yakîn ehlinde kastının Allah'ın bâtin ahkâmını bilen ârifler olduğunu söyler. Onlar yakînden kaynaklanan havâtırın tafsilini ve hükümlerini bilirler. Çünkü havâtırın gaybdan doğuşuna şahit olurlar. Yine Allah'ın perde tanımayan nuru, devamlı olan kurbiyeti ve her zaman açık olan hükmü sayesinde ne icap ettirdiğini tanırlar (el-Mekkî, 2005, I, s. 207; el-Mekkî, 2003, I, s. 477).

el-Mekkî, dünyâ âlimleri ile âhîret âlimleri arasında farkı anlattığı bölümde ise Hz. Ali'nin şu sözlerine yer verir: *“İslam konusunda şu iki adam belimi kırdı. Birisi facir âlim, diğeri bid'atçı ibadet ehli. Facir âlim, kendisini günah içinde görenleri*

ilimden yüz çevirmelerine sebep olmakta, bid'atçı ibadet ehli de kendini bu hâlde görenleri bid'ata teşvik etmektedir" (el-Mekkî, 2005, I, s. 243; el-Mekkî, 2003, II, s. 52).

Hz. Ali kendi görüş ve hevâsıyla konuşan, kendini otorite kabul eden dünyâlığı önceleyen âlimleri şöyle tenkit eder: "*Hakkı söylemek boynuma borçtur. Ben de bu konuda kefilim. İnsanların en cahili derecesini (ne olduğunu) bilmeyendir. İnsana cahillik olarak ne olduğunu bilmemek kâfidir.*" (el-Mekkî, 2003, II, s. 57).

Hz. Ali insanları âlimleri üçe ayırmış ve bir kısmını "âlim-i Rabbânî" Allah'ı bilenler diye tarif ederek âhiret âlimlerini tanıtmıştır. el-Mekkî burada âyette geçen "*Rabbânîlerolun*" (Âl-i İmran, 3/79) ifadesini hatırlatarak bu kimselerin ilim ve ameli birleştirenler olduğunu belirtir. Bilen, amel eden ve insanlara hayrı öğretenin Rabbânî âlim olacağını söyler (el-Mekkî, 2003, II, s. 57).

Hz. Ali ikinci grup insanının "*kurtuluş yolunda ilim öğrenen talebe*" olduğunu belirtir. el-Mekkî, bu ifâdeyi ilmin peşine düşen, dünyâda cehaletten, âhirette azaptan kurtulmak için, Allâhü Teâlâ'yı bilen âlimlerden ihlak ve edep üzere ilim öğrenen mürid olarak açıklar.

Üçüncü grup ise, hafif meşrep, kıt akıllı, cehaletinden dolayı kendini helake atan, tamah, gazap, ucub ve kibir sahibi basit kimseleri saymış, sonra ağlayarak: "*İşte bu şekilde, ehlinin ölmesiyle ilim de ölür/yok olur gider*" demiştir. Peşinden derin bir nefes alarak, Rabbânî âlimlerin hâl ve sıfatlarını anlatmış, sözünün sonunda da: "*Ah! nerede onlar, bulsak da istifade etsek, görsek de ilim versek*" demiştir. Burada da gerçek ilim sahibi Rabbânî âlimleri kastetmiştir. el-Mekkî, Hz. Ali'nin bu özlemi ile ilgili, Peygamberimiz'in (s.a.v.) kardeşlerini özlediğini belirttiği hadisi hatırlatır (Nesâî, Tahâret, 109). O kimselerin Rasûlüllah'ın kardeşleri olmasını, kalplerinin peygamberlerin

kalbi gibi hidâyet yolu üzerinde olması ve ahlaklarının da imanî vasıflara sahip kimseler şeklinde yorumlayarak, bunların ümmet içinde “ebdâl” denilen velîler olduğu kanaatindedir (el-Mekkî, 2003, II, s. 58-59).

Hz. Ali yine âlimi anlatırken şöyle demiştir: “*Gerçek âlim, geceyi ibadetle, gündüzü oruçla geçiren, devamlı Allah yolunda cihad edenden daha faziletlidir. Bir âlim vefat ettiği zaman İslam’da bir gedik açılır, onu ancak vefat eden âlimin yerine geçebilecek biri kapatabilir*” (Mekkî, 2003, II, s. 58).

el-Mekkî’ye göre Hz. Ali mahbûbmakamındadır. Bunun delili ise Hz. Ali ile ilgili şu hadisedir. Hz. Ali’ye: “Bize arkadaşlarını anlat, denilmişti. O da hangisini soruyorsunuz? dedi. Bunun üzerine Selmân, Ammâr ve Huzeyfe (r.a.)’ı sordular. Onların güzel hususiyetlerinden bahsetti. Ardından biraz da kendini anlatmasını istediler. O şöyle dedi: “*Bu sorularla beni kastettiniz. Ben bir şey isteyince bana istediğim verilirdi. Sıstugumda ise yine benden başlanırdı.*” Mahbûb makamının muhib makamından ileride olduğunu Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed (s.a.v.) örneğiyle kıyaslayan Mekkî’ye göre (el-Mekkî, 2005, II, s. 108), Hz. Ali’nin bu sözü mahbûb makamında olduğunu göstermektedir. Ona göre Hz. Ali’nin belirttiği gibi, mahbûb makamında olanlar Hak’tan bir şey istediğinde sözü dinlenecek ve yerine getirilecek, sükût edince de kendisine rahmetle bakılıp, önce ona ihsan edilecektir.

el-Mekkî’nin, Hz. Ali’nin mahbûbiyet makamı ile alakalı gördüğübir sözü de şu şekildedir: “*Tanımadığı birini seven, kendisiyleşakalaşmış olur.*” el-Mekkîbu ifadede geçen ”tanımadığını seven”isevdiğinin sıfatlarını, ahlâkını, fiillerini ve hükümlerini tanımadan onunla ilgili haberi duyduktan sonra onu hoşnut etmeye ve hoşlanmadığı şeylerden uzak durmayacağı çalışmak suretiyle kendisiyle alay etmiş olacağını söyler. Buna göre Allah’ı gereği gibi tanımadığı ve hükümlerini bilmediği

hâlde, Allah'a kendini beğendirmek ve onun gazabından emin olmak için bir takım bilinçsizce hareketlerde bulunmakla kişi ancak kendini kandırmış olacaktır.

el-Mekkî, Hz. Ali'nin “*nefsi ile şakalaşması*” sözünü ise onunla alay etmesi ve onu oyun eğlenceye alması şeklinde yorumlar. Bu kimsenin davranışlarının kendisiyle alay etmesine benzetilmesi, ondasevenlerden ve âriflerin hakikî hâllerinden bir şeyin olmadığındandır. Sûrî sevgi içerisinde olan kimse sevdiğinin hareket ve fiillerinin değişmesiyle, ona karşı sevgisinin değişmesinden emin olamayacaktır. Yine sevdiğinin kendisini imtihan etmesi ve durumunun değişmesiyle sevgisinin değişmeyeceğinden de emin olamaz. el-Mekkî'ye göre bu durumda olan kimse, dostunun gerçek sevgisini elde etmeden, sanki onun sevgisiyle şakadan eğleniyor gibidir. Böyle bir makamda, sevenlerin, sevdiklerinin fiillerini bilmemeleri, büyük bir aldanma ve zarar olacaktır (el-Mekkî, 2005, II, s. 109; el-Mekkî, 2003, III, s. 281-282). el-Mekkî'nin, Hz. Ali'nin bu sözünü mahbûbiyet makamı ile ilişkilendirmesi, Sevgili'yi tanımadan yani mârifetullâha ermeden ve sevgisini kazanmadan önceki hâllerin makbul olmayacağı şeklinde anlaşılabilir.

el-Mekkî, mahbûbiyet makamı ile ilgili Hz. Ali'den bir başka nakilde daha bulunmuştur. Buna göre Hz. Ali bir hutbesinde kıyamet ve cennet-cehennem ehlinin belli olmasından bahsettikten sonra şöyle demiştir: “*Bundan sonra Allah dünyayı nasıl yapacak onu en iyi Allah bilir.*” el-Mekkî'ye göre bu Allah'ın emir sahibine tevdi ettiği sırrın sırrıdır. Bu sırrı “hullet” yani dostluk makamı ile ilişkilendiren el-Mekkî, bu makamın nübüvvetten sonra en yüksek makam olduğu kanaatinde. Hullet makamı her hâl u kârda ancak mahbûbiyet makamında olabilir. el-Mekkî hiçbir veliden de kendisine bu makamdan konuştuğuna dair bir bilgi ulaşmadığını belirtir. Sırrın sırrı olan bu bilgi ile ilgili şu âyeti hatırlatır: “...*O'nun*

ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz...” (Bakara, 2/255). Âyetteki istisnâ, Allah’ın ilminin bir kısmına bazı kimselerin, Allah dilerse vereceği bir nûr sayesinde şahit olabileceği anlamına gelir. Bu ise “ayne’l-yakîn” makamına ermiş kimselere açılan bir tevhid sırrıdır. Ona göre bu ilmi Ebu’l-Hasan b. Sâlim gibi çok az kimse bilmekteydi. Ve sonrasında kaybolan bu ilim Allah dilerse ortaya çıkar. Bu ilim hakkında en iyi işaret Hz. Ali’ye âittir (el-Mekkî, 2005, II, s. 125).

el-Mekkî, Hz. Ali’nin dostlukta ölçü ile ilgili bazı tavsiyelerine yer vermiştir. Bunlardan ilki çok meşhurdur: “*Dostunu bir dereceye kadar sev, bir gün düşmanın olabilir. Düşmanına bir dereceye kadar buğz et, birgün dostun olabilir*” (el-Mekkî, 2005, II, s. 362). Bu konuda bir başka tavsiyesi şudur: “*Arkadaşların şerlisi, seni müdafaaya muhtaç eden ve seni özür dilemeye itendir. Ve yine arkadaşların en şerlisi külfet altında bırakandır*” (el-Mekkî, 2005, II, s. 377). “*Dostu olmayan kimse gariptir. Sana kin besleyen arkadaş ise kötü zan sahibidir*” (el-Mekkî, 2005, II, s. 383).

el-Mekkî, kazancın kaynağı ile ilgili bölümde Hz. Ali’nin sûfide bulunması gereken îsâr hâline işaret eden şu sözüne yer verir: “*Muhterem olan kişi, hiçbir zamanda hakkının tamamını elde etmeye uğraşmaz, hakkından vazgeçerek ikramda bulunur.*” Hz. Ali bu sözü söyledikten sonra Tahrim sûresinin üçüncü âyetinden “...bunun bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti...” kısmını okumuştur (el-Mekkî, 2005, II, s. 434). Bu âyette Peygamberimiz’in hanımlarından birisine gizli bir söz söylemiş, fakat o bunu başkasına haber verince, Allah Teâlâ bu durumu Peygamberimiz’e bildirmişti. O da bu sırrı eşine söylerken hepsini bildiği hâlde bir kısmını ona haber vermiştir. Buradan anlaşılıyor ki, insan ilişkilerinde büyük zâtlar karşı

tarafın lehine davranıp, kendi haklarından vazgeçerek ikramda bulunmuş olurlar.

F. er-Risâle

Kuşeyrî eserinde takvâ bahsini anlatırken Hz. Ali'nin şu sözüne yer vermiştir: “*Dünyâda insanların ileri geleni cömert olanlar, âhirette insanların ileri geleni ise müttakilerdir*” (Kuşeyrî, 1989, s. 246).

Kuşeyrî sabır konusunda Hz. Ali'nin iki sözüne yer verir: “*Sabır imandan olup, cesette başın yeri ne ise imanda da sabrın yeri odur.*” (Kuşeyrî, 1989, s. 325). “*Sabır tökezlemeyen bir binektir*” (Kuşeyrî, 1989, s. 326).

Kuşeyrî son olarak tasavvufta semâ bahsinde kişinin âlemdeki sesleri kendi seviyesine göre nasıl algıladığı ile ilgili Hz. Ali'den bir olay nakleder. Hz. Ali bir çan sesini işitince arkadaşlarına: “Bu ne demek istiyor anladınız mı?” diye sorunca onlar: “Hayır”, dediler. Hz. Ali şöyle söyledi: “*Sübhânellah, Hakk, Mevlâ Samed'dir, Bâki'dir, diyor*” (Kuşeyrî, 1989, s. 557). Hz. Ali yanında bulunanlara varlık âleminde her şeyin hakikatte Allah'ı zikir hâlinde olduğunu bu şekilde ifâde ettiği söylenebilir. Buna göre asıl önemli olan mahlûkâtın zikrini semâ edebilmektir.

G. Keşfü'l-Mahcûb

Hücvîrî (v. 465/1072) eserinde sûfilerin sahabeden olan imamları bölümünde dört halifeyi en başa alarak, her birinin sûfilere hangi hususlarda rehber olduğunu örneklerle anlatır (Hücvîrî, 1980, s. 267-274). Tasavvuf yolunda Hz. Ali'nin şanın büyüklüğünden ve derecesinin yüksekliğinden bahseder. Yazımızın başında belirttiğimiz gibi, Cüneyd-i Bağdâdî'nin

sözünden hareketle Hz. Ali'nin ilim ve amelde sùfilerin şeyhi olduğunu söyler (Hücvîrî, 1980, s. 274; Hücvîrî, 1982, s. 160).

Hücvîrî kitabında yakîn ile ilgili Hz. Ali'den şöyle bir söz aktarır: Huzuruna gelen biri, Ey mü'minlerin emiri! bana nasihat et, deyince o da şu tavsiyelerde bulunmuştur: *Allah'ın velileri bile olsalar, en büyük meşguliyetin âilen ve evlatların olmasın! Çünkü o dostlarını zayi etmez. (Şayet onlar) Allah'ın düşmanı iseler, bu takdirde, neden Allah'ın düşmanlarını düşünecek ve onlarla meşgul olacaksınız?*" Hücvîrî'ye göre Hz. Ali'nin bu sözünden kastı Allah'tan başkasıyla irtibatı bedenî değil, kalbî olarak kesmek anlamındadır. Çünkü kişinin yakîni sağlam olduktan sonra, zaten Allah kullarını dilediği şekilde muhafaza eder. Buna örnek olarak da Mûsâ (as.)'ın Tûr'a giderken hanımını zor durumda olduğu hâlde Allah'a teslim etmesini, yine Hz. İbrâhim'in Hâcer ve İsmâil'i ekini ve ürünü olmayan bir vadede terk ederek, işlerini Allah'a havale etmesini hatırlatır. Hz. İbrâhim âilesini en büyük meşguliyeti hâline getirmemiştir. Onlara bu şekilde davranması ise kalplerini Allah'a bağlamalarını sağlamak içindir. Onlara böyle yapmakla kendi isteklerinin ortadan kalkması hâline kavuşmalarına vesile olarak, aslında her iki âlemde de onların isteklerinin gerçekleşmesini sağlamıştır (Hücvîrî, 1980, s. 274; Hücvîrî, 1982, s. 160-161).

Hücvîrî bu hadisenin benzerini yine Hz. Ali'nin bir sözü ile açıklamayı tercih eder. Bir dilenci Hz. Ali'ye en temiz kazancı sorması üzerine şöyle cevap vermiştir: *"Kalbin Allah ile zengin olarak başkalarından müstağnî olmasıdır."* Hücvîrî'ye göre bu sözün anlamı, Allah ile zengin olan hiçbir kalbin, elinde dünyanın ve maddî şeylerin bulunmaması sebebiyle fakir hâle gelmeyeceği, onun eline geçmesi de kendisini neşelendirmeyeceğidir. Hücvîrî bu konuda meselenin aslının fakr ve safvet olduğu için kitabındaki ilgili açıklamalara bakılmasını tavsiye eder. Ayrıca Hz. Ali'nin sùflere yol gösterecek sözleri-

nin çokluğuna dikkat çekerek kitabında meseleleri kısa yazma ilkesinden dolayı diğer sözlerini almadığını belirtir (Hücvîrî, 1980, s. 274; Hücvîrî, 1982, s. 160-161).

Hücvîrî cömertlik ve mal biriktirmemek konusunda Hz. Ali'nin bir kasidesindegeçtiğini söylediği şu beytine yer verir:

*“Üzerime mal zekâtı vacip olmuş değildir.
Cömert zat üzerine hiç zekât farz olur mu?”*

Hücvîrî'ye göre bu söz Hz. Ali'nin kerem sahiplerinin malının sebil oluşu, yani harcanmış oluşu ile alakalıdır. Yine bu gibi kimselerin kanları heder, canları ise fedadır. Kerem sahiplerinin mal konusunda diğer kimseler gibi cimri olmayacaklarını, kan hususunda da yine husumet sahibi gibi düşmanlık etmeyeceklerini belirtir. Çünkü onların mülkü yoktur (Hücvîrî, 1980, s. 455; Hücvîrî 1982, s. 160-161). Hz. Ali'nin bu sözü onun hiçbir şeye sahip olmamak, kendisine gelen dünyalığı da elinin tersi ile itmek şeklindeki (Serrâc, 2012, s. 139) zühd anlayışını yansıtmaktadır.

SONUÇ

Hz. Ali'nin hikmetli sözlerine diğer ilim erbabı gibi, mutasavvıflar da büyük rağbet göstermişlerdir. Sûfiler tasavvufî konulara ışık tutan açıklamaları sahabe içerisinde en çok onun sözlerinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Başta Cüneyd-i Bağdâdî olmak üzere birçok sûfî Hz. Ali'nin tasavvuf ehline rehber olduğunu belirtmiştir. Hz. Ali'nin tasavvufa dair sözleri hakkında mutasavvıflar arasında iki kanaat oluşmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî tarafından tasavvuf ilmi olan tevhid ve mârifet konularındaki sözlerinin -her ne kadar diğer sahabilere nisbetle

çok olsa da- az olduğu ifade edilerek, bunun sebebini siyâsî hayatının yoğunluğuna, savaşlarla uğraşmasına bağlanmıştır. Serrâc ve Hücvîri ise Hz. Ali'nin tasavvufta amelî hususlardaki sözlerinin çok olduğunu belirtmişler, ancak kitaplarına örnek mahiyetinde sözler aldıklarını ifade etmişlerdir.

İlk dönem tasavvuf klasiklerinde Hz. Ali'nin tasavvufa dâir sözlerini incelediğimiz bu çalışmada, tasavvuf ile ilgili yaklaşık otuz konuya ışık tuttuğu görülmüştür. Bu konular tasavvuf klasiklerinde ele alınış sırasına göreölüm tefekkürü, emeli kısaltmak, kendinde varlık görerek aldanmak, kullukta ve iyilikte yarış (makbul haset), hikmet, ilham, muhaddes olan veliler, siddikler, tevhid, mârifetullah, zühd, îman, sabır, yakîn, adâlet, cihad, ledünnî ilim, beyân (kalbe doğan manalar), kâmil insan, dostluk, zühd, huşû, nefis terbiyesi, rabbânî âlimler, mahbûbiyet makamı, îsâr, takvâ, cömertlik, sabır, semâ, fakr ve safvettir.

Hz. Ali'nin kendisi sûfilerin sahabe içerisindeki baş rehberi olduğu gibi, hikmetli sözlerinin yer aldığı konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere, sözleri de tasavvufun ilmî ve amelî hususlarına ışık tutmada büyük rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- Bursevî, İsmail Hakkı (tsz.). *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Ceyhan, A.-Özdemir, M. (2013). *Hz. Ali'ye ait yüz sözün manzum bir tercümesi*. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi.
- Ceyhan, A. (2006). *Türk edebiyatında Hazret-i Ali vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap.
- Çalışkan, M. (2001). *Kur'an'da hikmet kavramı*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

- Çift, S. (2005). *Gazzalî öncesi mutasavvıfların Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'le ilgili görüşleri*. Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim].
- Durmuş, İ. (2006). *Nehcü'l-belâğa*. DİA, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebu'l-Hasen Huseyme b. Süleyman, (1980). *Min Hadisi Huseyme b. Süleyman el-Kuraşî*. thk., Ömer Abdüsselam Tedmirî, Lübnan: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî.
- el-Âcuriyye, Ebû Bekir Muhammed b. El-Hüseyn (1999). *eş-Şeria*. thk., Abdullah b. Ömer, Riyad: Dâru'l-Vatan.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr (2003). *Şuabu'l-imân*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid, Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye.
- el-Binkesî, Ebû Saîd (1410). *Müsnedü li'ş-Şâşî*. thk., Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- el-Câhız, Amr b. Bahr, (2009). *Kitâbu'l-kelimâti'l-mieti li İmâm Ali b. Ebî Tâlib*. thk., Enver Mahmud Zeynâtî, Muhammed Ğâlib Ali Berekât, Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- el-Cürcânî, Yahyâ b. Hüseyin (2001). *Tertîbu'l-emâlî*. tertip eden: Muhyiddin Muhammed el-Kuraşî, thk., Muhammed Hasan Muhammed, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Ezdî, Ebû Câfer (1415). *Şerhu müşkilu'l-âsâr*. thk. Şuayp Arnavut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Hakîm, et-Tirmîzî (tsz.). *Kitâbu hatmü'l-Evliyâ*. thk., Osman İsmail Yahyâ, Beyrut: Matbaatü'l-Kesûlikyye.
- el-Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım Hîbetullah et-Taberî (2003). *Şerhu Usûli i'tikâdi ehli's-sünne ve'l-cemâa*. thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî, Riyad: Daru Taybe.
- el-Muhâsibî, Hâris (1970). *er-Riâye li hukûkillah*. thk., Abdulkadir Ahmed Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Hindî, Müttakî, (1981). *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk., Bekrî Hayyânî-Safvetü's-Sekâ, Müessesetü'r-Risâle.
- Hücvîrî, Osman b. Ali, (1982). *Keşfü'l-mahcûb hakikat bilgisi*. trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hücvîrî, Osman b. Ali (1980). *Keşfü'l-mahcûb*. thk. İ'sad Abdülhâdi Kindîl, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye.

- İbn Ebi Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah (1997). *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker*. thk., Salah b. Âyid eş-Şalâhî, Medine: Mektebetü'l-Gurabâ'l-Esriyye.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali b. Ahmed, (1990). *Muhtasaru istidraki'l-hafız ez-zehebi ala müstadreki Ebî Abdullah Hakîm en-Nisâbüri*. thk. Sa'd b. Abdullah Ali Hameyyid, Abdullah b. Lehaydan, Riyad: Dârü'l-Âsime.
- İnak, H. İ. (2007). *Hadislerde hikmet kavramı*. Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- İsfehanî, Ebû Nuaym, (1992). *Hilyetü'l-Evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Kam, Ö. (1994). *Vahdet-i vücud*. sdl. Ethem Cebecioğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kandemir, M.Y. (1989). *Ali*. DİA. İstanbul: TDV Yayınları.
- el-Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed (1993). *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kılıç, M.E. (2018). *Şeyh-i ekber İbn Arabi düşüncesine giriş*. İstanbul: Sûfi Kitap yayınları.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin(1981). *Kuşeyrî risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud, İbnü'ş-Şerif, Kahire: Dârü'ş-Şuab.
- Kutluer, İ. (1998). *Hikmet*. DİA. İstanbul: TDV yayınları.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib (2003). trc. Yakup Çicek, Dilaver Selvi. *Kûtu'l-kulûb kalplerin azığı*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- el-Mekkî, Ebû Tâlib (2005). *Kûtu'l-kulûb*. thk., Âsım İbrahim Geylânî. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Örs, D. (2012). *Reşîdüddîn vatvat*. DİA. İstanbul: TDV Yayınları.
- Serrâc, Ebû Nasr (2012). *el-Lüm'a İslam tasavvufu*. trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Serrâc, Ebû Nasr, (2016). *el-Lüma'*. thk., Muhammed Edib el-Câdir, Amman: Dâru'l-Feth.

- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (1995).
el-Fevâid. thk. Abdurrahmân b. Yahya, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (1975). *Sünen*. thk.
Ahmed Şâkir vd., Mısır: Matbaatü Mustafa.
- Toksarı, A. (1995). *Emânet*. DİA. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, S. (2006). *Nefis*. DİA. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (1986).
el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ,
Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.